

Ugrai János

IRÁNYÍTÁSI VÁLSÁG A TISZÁNINNENI EGYHÁZKERÜLETBEN AZ 1790-ES ÉVEKBEN

Bevezetés

A sajátos multikonfesszionális térséget alkotó északkelet-magyarországi reformátusok a türelmi rendeletet követő években büszkélkedhettek először igazán emblematicus, karizmatikus szuperintendenssel. Szalay Sámuel (1712/1718–1792) elsősorban a cseh és morva református gyülekezetek újjáélesztésében játszott aktív, kezdeményező szerepe által emelkedett ki környezetéből, s vált az első meghatározó tiszáninneni szuperintendenssé.¹ A Tiszáninneni Református Egyházkerület csak meglehetősen későn, a Carolina resolútiót követően, 1735-ben alakult meg.² Az első évtizedek a szervezeti formálódás, kialakulás jegyében teltek el. Az 1770-ben az egyházkerület élére álló Szalay energiájának nagy részét is lekötötte eleinte a protestáns sérelmekkel szembeni védekezés. Csak a türelmi pátens nyitott utat számára valami maradandó eléréséhez. A kiemelkedő jelentőségű cseh-morva misszió mellett az sem elhanyagolható eredmény Szalay életében, hogy a katolikus presszió csökkenésével párhuzamosan gyorsan számottevő mértékű növekedésnek indult a gyülekezetek száma. Elsősorban a filiák gyarapodtak, ami nem véletlen, hiszen az azt megelőző évtizedben éppen ezek a szórványos népességű gyülekezetek voltak a legjobban kitéve mindenféle támadásnak, ellenreformációs nyomásnak.³

---

1 Erről újabban: HREJSA, Ferdinand: *A csehek magyar apostola. Végh János élete (1755–1830)*, Debrecen, Harsányi András Alapítvány, 2002. 28–36 (Harsányi András Alapítvány kiadványai, 6).

2 DIENES Dénes: Az első püspökválasztás a tiszáninneni református egyházkerületben, in: FAZEKAS Csaba (szerk.): *Fiatál egyháztörténetes írásai*, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1999. 63–75.

3 UGRAI János: Anya- és leányegyházak a türelmi rendelet előtt és után. Adalékok a Tiszáninneni Református Egyházkerület gyülekezeteinek történetéhez, *Publicationes Universitatis Miskolcensis* 18 (2014)/1, 281–294.

A nagypolitikai szintéren további konszolidációt, újabb vitás – vagy újra azzá váló – kérdések rendezését hozó 1791:26. tc. idején a Tiszáninneri Református Egyházkerület mély irányítási válságba jutott. Szalay Sámuel 1792. évi halálával hosszú évekre beköszöntöttek ismét a zavaros, konfliktusoktól terhes, tisztázatlan idők. Közleményünkben ennek a jeleit gyűjtjük össze és mutatjuk be.

Személyi tényezők

Utólag rekonstruálva kijelenthető, hogy éveken át meglehetősen balszerencsés kézzel választottak maguknak vezetőket a hívek az egyházigazgatás különböző szintjein. A betegeskedések és korai elhalálozások miatt az 1790-es évtized nagy részében állandósultak a késlekedések, az egyes főtisztviselők rendszeresen voltak kénytelenek távol maradni gyűlésekről, meghatározó tanácskozásokról, s mintegy követő magatartást tudtak csak tanúsítani az újabb fejleményekkel kapcsolatban.

A főgondnok személyes helyzete, állapota a legelső perctől kezdve kulcskérdéssé vált. Báji Patay József (1734–1797) még Szalay életében, 1788-ban nyerte el a megbízást. Már a megválasztása sem ment gördülékenyen. A türelmi rendelet és a cseh-morva misszió korának főgondnoka, Vay István (1734–1800) utódlásában nagy többséggel Báji Patay Józsefre számítottak a szavazásra jogosultak: az egyházközségek, a papok és a külső renden lévő jótevők. Ám Báji Patay először nem akarta elfogadni a tisztséget, mondván háza népének nagysága, birtokainak szórtsága, édesanyjának betegeskedése, saját egészségének ingadozásai miatt túlságosan nagy terhet nem szeretne a nyakába venni. Ráadásul németül alig tud, márpedig ez a mostani időkben nagyon lényeges szempont – érvelt saját maga ellen Báji Patay. Néhány hét múlva mégis olyan levelet írt Rhédey Ferencnek, amelyben alázatosan köszöni a címzettnek, hogy rábeszélte a főgondnoki hivatal elvállalására. A tisztséget tehát néhány hetes huzavona után elfogadta.⁴

A következő években kelt levelei alapján bátran feltételezhető, hogy döntését többször megbánta. Először 1790 májusában mentette ki magát a fizikai állapota miatt az egyházkerületi gyűlésről.⁵ Lényegében egész hivatali idejére, tehát már a korai évekre is jellemző, hogy nagyon keveset írt, többnyire inkább csak neki címzett levelek másolatát találjuk meg az egyházkerületi

---

4 Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltára (TiREL) A. XXII. 8218., 8220., 8235., 8289.

5 TiREL A. XXIII. 8687.

levéltárban, a tőle származó válaszok rendre hiányoznak – valószínűleg egyszerűen elmaradoztak. 1792 legvégén próbálkozott meg először a lemondással. Betegségére és bokros teendőire hivatkozva szándékozott visszalépni, de Szathmári Paksi Ábrahám (1725–1797) püspök és az egyházkerület egyaránt maradásra kérte.⁶ Egy év múlva ismét felmerült a távozásának kérdése. Ezúttal egy aláírás nélküli, igen patetikus hangvételű, minden bizonnyal kollektíven fogalmazott levélben tettek kísérletet a főgondnok meggyőzésére. Ebben az áll, hogy Isten mindent megadott a családjának és neki is, erőt, értelmet, bölcsességet, gazdasági tehetőséget – minden olyan képességet, amelynek birtokában az egyháza tevékeny támogatója, védelmezője lehet Báji Patay.⁷ Ismét engedett a kérésnek, s tovább vállalta a tisztséget – de hangsúlyozottan mindössze egyetlen évig hosszabbította meg mandátumát. Az iránta érzett ragaszkodást pedig hálás szívvel fogadta.⁸ Majd látni fogjuk, határozott feltételéhez ezúttal sem ragaszkodott, túl a magának adott egy esztendőn, 1795-ben gyakorlatilag cselekvőképtelen állapotban mondott le végérvényesen a tisztségéről.

Az egyébként is igen terhes 1794. évben lényegében vezető nélkül maradt az egyházkerület. Báji Patay mellett immár az 1792-ben 67 évesen püspökké választott Szathmári Paksi Ábrahám is súlyos betegséggel küszködött. Az év végére nyilvánvalóvá vált, hogy tartósan akadályozva lesz mozgásában és hivatali működésében. Ennek megfelelően 1794 legvégén írt levelében kiállításba helyezte, hogy ha nem javul az állapota, akkor néhány hónapon belül lemond a szuperintendensi hivataláról.⁹ Mindez végül nem történt meg, jóllehet szélütés miatt két teljes éven át valóban nem lehetett tőle teljes értékű munkát elvárni.¹⁰ Végül 1797. május 17-én egy orvostól és Igaz Sámuel lelkeszből álló deputatio állapította meg, hogy hivatalos feladatvégzésre nem képes.¹¹ Mivel gyógyulására sem volt remény, Szőke Ferenc (1741–1806) borsodi esperes azt javasolta, hogy a felszentelt papok vagy nagyobb iskolai tanítók közül válasszanak egyet, aki Szathmári segítőjeként, mellérendelt ügyvivőként ellátja a feladatait. A püspökválasztáshoz hasonlóan végbevitt folyamat végén megnevezett férfit coadjutor vagy vikarius szuperintendens

---

6 TiREL A. XXIV. 9011., 9027.

7 TiREL A. XXV. 9111., 9113.

8 TiREL A. XXV. 9114–9115.

9 TiREL A. XXV. 9524., 9295., 9312.

10 Erről szól 1797 augusztusában Szrógh Sámuel egyházkerületi jegyző, amikor azt írja, hogy két éve szenved ennek terhétől a püspök. TiREL A. XXVI. 9662.

11 TiREL A. XXVI. 9585.

néven emlegessék – indítványozta a borsodi esperes.¹² A „nagyobb iskolai tanító” megválasztásának lehetősége meglehetősen ritkaság, amely azonban a szavazás eredményére tekintve utólag mindenképpen értelmet nyert: az egyházkerület szavazásra jogosult szereplői 1797. július 5-én szavazattöbbséggel a sárospataki kollégium teológiaprofesszorát, Őri Fülep Gábort (1739–1823) választották meg coadjutor szuperintendensnek. Őri Fülep heteken belül megkapta a jogot, hogy szuperintendensként neveztesse azzal a kikötéssel, hogy Szathmári halála után automatikusan, újabb voksolás nélkül immár névleg is teljes jogú püspöke lehet a Tiszáninneni Egyházkerületnek.¹³

Talán sziptomatikus jelentőségű, hogy az egyébként is nehezen irányítható – ennek részleteire még alább kitérünk – felső-zempléni és ungi egyházmegye 1794-ben Bents István halálát követően azt a Kis Mártont választotta esperesévé, aki mindössze két év múlva elhunyt. Ebben az egyházmegyében is egy meglehetősen koros vezetőt szavaztak meg maguknak a hívek.¹⁴

Hatásköri konfliktusok

Ez a betegeskedő, idős, sok okból akadályozott vezetőség ráadásul nagy nehézségekkel szembesült ezekben az esztendőekben. Már Szalay halála előtt tornyosultak a viharfelhők. 1790 utolsó napjaiban Szathmári Paksi Ábrahám akkor még borsodi esperesként amiatt panaszkodott, hogy a gömöri eklézsiák nem ismerik el őt a vezetőjüknek, külön igazgatási rendet alakítottak ki maguknak, végzéseket hoznak, amelyeket még csak meg sem küldenek neki: „velem szembeköttő játékot játszanak”.¹⁵ Az egész mozgalmat két lelkésznek tulajdonította. Egyfelől bizonyos Patayt gyanította az eljárás mögött, aki az esperes szerint nem elégszik meg a coadjutor assessor címmel, s tractualis vicegeneralisnak hívhatja magát. Egyértelmű tehát, hogy Gömörben elszaka-

---

12 TiREL A. XXVI. 9592.

13 TiREL A. XXVI. 9626., 9662.

14 Kis Márton életkorát egyelőre nem sikerült kiderítenünk. Feltételezésünk szerint azonos azzal a Kis Mártonnal, aki 1740-ban subscribált a pataki kollégium akadémiai tagozatára. Hörcksik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777. Sárospatak, 1998. 256. Ezt a feltételezést erősíti, hogy az ungi térségben előbb 1761-től Szalóka, majd 1780-tól Kisdobrony, 1789-től pedig Nagykapos lelkészeként szolgált Kis Márton. Ugrai János: A Tiszáninneni Református Egyházkerület lelkészei. A kezdetektől a Millenniumig, Sárospatak-Tiszújváros, 2007. Elektronikus kiadás, lásd: www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tizsaninnen.pdf (letöltve: 2015.12.01.) A dátumok meglehetősen egybeesnek ahhoz, hogy valószínűsíthessük: egyazon személyről van szó. Ebben az esetben Kis Márton 1720–1725 körül született, tehát mintegy 70 éves volt, amikor esperessé választották.

15 TiREL A. XXIV. 8766.

dási törekvések szöktek szárba – érvelt Szathmári Paksi. Ekkoriban két Patay vezetéknevű pap szolgált Gömörben: Patay Péter Hanván, Patay István pedig Jánosiban.¹⁶ Bizonyosan az utóbbiról van szó, aki 1787. évi leveleit proseniorként, egy 1790-ben kelt iratot pedig viceseniorként írta alá. 1787-es levelei ráadásul tárgyakat tekintve is kifejezetten arra utalnak, hogy egy általánosabb felhatalmazás alapján a gömörieket képviselte Szalay Sámuel és az egyházkerületi gyűlés előtt.¹⁷ Patay mellett pedig Mándy tiszteletest nevezte még meg Szathmári Paksi Ábrahám felbujtónak.¹⁸ Szalay válasza ráadásul nem nyugtathatta meg különösebben, mivel külön vizsgálatot nem helyezett kilátásba, s mindössze annyit írt, hogy „*vagyon bíró, vagyon törvény*”, ami alapján elbírálnak a gömöriek esetleges vétségei.¹⁹

A kiemelkedő püspöki örökséget maga mögött hagyó Szalay 1792. július 12-én halt meg. Heteken belül nagy zűrzavar támadt az utódlása körül. Az eseményeket ezúttal is Szathmári Paksi Ábrahám vette a kezébe. Július végén javaslatot tett a püspökválasztás módjára, amelynek lényege az volt, hogy minden gyülekezet és minden pap külön egy-egy szavazati lehetőséget kap. Emellett a coadjutor curatorok voksolhatnak, s a lepecsételt küldeményben érkező voksokat szeptember 16-án a szikszói egyházkerületi gyűlésen bontják fel és számolják össze.²⁰ Szathmáriétól azonban eltérő utasítást tett közzé Fáy Sámuel (1742–1795) borsodi coadjutor curator, aki saját feladataként értelmezte a borsodi esperességben születő voksok összegyűjtését, ráadásul csak az eklézsiáktól kért szavazatot, a papoktól viszont nem.²¹ Szathmári azonnal jelezte ezt Báji Patay József főgondnoknak, javasolva, hogy azonnal tegyenek rendet.²² Végül Szathmári álláspontja diadalmaskodott, az őáltala felvázolt menetrend szerint hirdették ki az új püspököt a szikszói gyűlésen: a legtöbb szavazatot éppen ő, Szathmári Paksi Ábrahám kapta, a főgondnokot és a coadjutor curatorokat pedig megerősítették a hivatalukban.²³

---

16 UGRAI János: *A Tiszáninneri...*, i.m.

17 TiREL A. XXII. 7962–7963., 7979–7981., 8016., A. XXIII. 8655. A protocollumokban egyelőre nem találtunk arra utalást, hogy a pro- vagy viceseniorként cím viselésére bármilyen felhatalmazással rendelkezett volna Patay.

18 TiREL A. XXIV. 8798. Mándy tiszteletes alatt minden bizonnyal Mándi Sámuel zsipi, korábban zeherjei lelkész értendő. UGRAI: *A Tiszáninneri...*, i. m.

19 TiREL A. XXXIV. 8766.

20 TiREL A. XXIV. 8987. Coadjutor curator tisztséget hatan viseltek: Fáy Sámuel, Horváth György, Kandó Gábor, Losonczy László, Ragályi Gedeon, Szemere László. TiREL A. XXIV. 8989.

21 TiREL A. XXIV. 8991.

22 TiREL A. XXIV. 8990.

23 TiREL A. XXIV. 8993.

Hiába a borsodi esperes lett a püspök, a tractusban nem csillapodtak a kedélyek. 1794 elején – épp akkor, amikor ismét felmerült Báji Patay főgondnoki tisztségről való lemondása – azzal kellett szembesülnie Szathmárinak, hogy a borsodi egyházmegye előre le kívánta szögezni a tractuális jogokat, s ezzel fölébe akarta helyezni magát a püspöki hatalomnak. A főgondnokkal egyetértésben az újabb egyházkerületi gyűlés napirendjére tűzték a kérdést, addig pedig erélyt gyakorolva próbálták megakadályozni az alsóbb igazgatási szinteken megjelenő törekvéseket. A sokat betegeskedő Báji Patay miatt a püspök a főgondnok taktaközi otthonához közeli Tiszalúcot javasolta az egyházkerületi gyűlés helyszínéül.²⁴

A vita egyébként 1793 júniusára vezethető vissza. Ekkor jelentkeztek a borsodi tractus elöljárói azzal a javaslattal, miszerint minden problémás kérdésben a tractus elsőfokú, a szuperintendencia pedig fellebbviteli fórum legyen. A papi, tanítói és egyházközségi ügyekre vonatkozó elképzelés ismertetése mellett leszögezték azt is, hogy szerintük egyházmegyei szinten kellene dönteni a megüresedett eklézsiák pappal való feltöltéséről, valamint tractuális beleegyezés nélkül helyváltoztatás, pap- és káplánválasztás se legyen lehetséges. Az eklézsiák megsegítésére gyűjtött pénz beszédését is esperesi szintű jogként szögezte le a tervezet. Emellett a borsodiak azt is javasolták, hogy a sárospataki kollégium rendes tagot delegálhasson az egyházkerületi gyűlésekre.²⁵ 1794 februárjában ugyanezen elképzelések megismétlése mellett – a püspök határozott kiállására reagálva – leszögezte Szőke Ferenc esperes, hogy semmilyen ártó vagy felforgató szándékuk nem volt a tervezettel, pusztán tiszta vizet szerettek volna önteni a pohárba. De megelégednek azzal, ahogyan ezt az egyházkerület tárgyalásba, illetve vizsgálatba vette, s semmiképpen nem szeretnének heveskedni, vagy türelmetlenné látszani.²⁶

A kollégium egyházkerületi gyűlésen való képviselőjének ötletét Szentgyörgyi István (1736–1799) rector-professzor örömmel, de egyben fenntartásokkal is fogadta. Amint írta: örülnek a főgondnok kezdeményezésének, de attól tartanak, hogy ez háborúságot okoz majd egyesek ellenállása miatt. A kollégium egyetlen kivételtől eltekintve sosem delegált tagot az egyházkerület gyűlésére. Ilyen alap nélküli kezdeményezés gyorsan a viszályok tárgyává válhat. Szentgyörgyi hangsúlyozta, a főgondnoknak a feladata, hogy ezt elkerülje.²⁷

---

24 TiREL A. XXV. 9126–9128.

25 TiREL A. XXIV. 9068.

26 TiREL A. XXV. 9129.

27 TiREL A. XXV. 9145.

1794 áprilisában halt meg az ungi esperes Bents István. Mint jeleztük, az idős Kis Márton lett az utódja, de az ő megválasztása is bizonyos szabályok megkerülésével történt. A tractualis jegyző, Vályi Márton május 7-én egy szabadkozó levélben arról tudósította ugyanis a püspököt, hogy „*egyrésről bízván főtisztelendő superintendens úr jó szívében, másrésről a mi vidékünkön uralkodó gyakori tüzeztől való féltünkben ennek jelentése végett kiküldeni szükséges atyafiait kétszeri hosszas úttal terhelve nem akarván*” az egyházkerület külön értesítése nélkül, önállóan intézkedtek az esperesválasztásról. Így máris az eredményt közölte felettesével, miszerint Kis Márton nagykaposi lelkész 25 voksot kapott (a tudósító jegyző Vályi Mártont 12-en támogatták.)²⁸ Kis Márton két évvel későbbi halálát követően egyébként Vályi Márton lett az új esperes, aki agilis tevékenységével igazán maradandó eredményeket is ért el.²⁹

A legnehezebb esztendő

Eddig is láthattuk, 1794 meglehetősen eseménydús esztendő volt. De az eddigiek túlmenően további súlyos kérdésekben is szakítópróba volt ennek az irányítási krízisbe sodródott egyházkerületnek a számára. Először az Udvar részéről megfogalmazódó, egyre sürgetőbb igény okozott gondot. Eszerint hadviselési ajándékot kellett volna felajánlania az egyházkerületnek az uralkodó részére, miközben az ilyen igényektől a protestánsok elvileg törvényes mentességet élveztek. Az ungi coadjutor curator, Pálóczi Horváth György 1794 februárjában megfogalmazott álláspontjában leszögezte: a helyzet arra fordult, hogy most már nem lehet kibújni az elvárás teljesítése alól, hiszen a többi superintendencia épp úgy megtette, mint a rendi országgyűlés. Így pedig lassan egyedüli kimaradóként a hűtlenség vádját kockáztatják. Törvényes, a protestáns autonómiára (1604:1., 1791:19.) rossz precedenst nem hozó megoldásként azt javasolta, hogy az egyházkerület adjon kölcsönt az uralkodónak, amelynek elengedésével már semmilyen passzus későbbi érvényesülését nem fenyegetik.³⁰ Általában arról számoltak be a lelkészek, hogy az adó megajánlásába jobbra beleegyezének a gyülekezetek és a papok is, de a törvény ellen nem akarnak cselekedni.³¹

---

28 TiREL A. XXV. 9175.

29 TiREL A. XXVI. 9498.

30 TiREL A. XXV. 9141.

31 TiREL A. XXV. 9158.

Ezekben a vezető nélküli hónapokban ismét a borsodi tractus eljárása kavart nagy porfelhőt: Sajószentpéteren az egyházmegye helyosztó gyűlést tartott, méghozzá a legegységesebb szabályok betartása nélkül. A Fáy Sámuel borsodi coadjutor curator által írt előterjesztés szerint a gyűlésen törvényt szolgáltatott jelen nem lévők felett, a hívek akarata ellenére, távollétükben döntöttek lelkészek gyülekezetbe irányításáról, s a döntéseknek való vak engedelmisséget követeltek meg, „*márpedig arra mi vallásunk szerint nem köteleztetünk*”³² A túlkapások miatt új dislocationalis gyűlést javasolt Fáy, amelyet Szőke Ferenc esperes is támogatott.³³ A megismételt helyosztó gyűlést néhány nap múlva, 1795. február 15-én meg is tartották, méghozzá Fáy Sámuel tiszakeszi udvarában – az esperes távollétében. A rossz útviszonyok miatt nem váraoztak napokon át Szőkére, tekintettel arra, hogy a gyülekezetek képviselői egyszerűen szétszéledtek volna. Így a coadjutor curator vezetésével jutottak egyezsége az az évi lelkészi és tanítói helyváltozások kapcsán.³⁴ Fáy Sámuelnek ez volt egyébként az utolsó érdemi cselekedete az egyház kötelékében: március letelezésén elhunyt.³⁵ Utódlása ismét rávilágított az egyházkerületi ügyintézés akadozására. Szőke Ferenc május elsején írt ugyanis sürgető levelet a főgondnoknak, hogy nyilatkozzon a véleményéről. A szuperintendens sem foglalt addig állást, amíg Báji Patay nem nevezi meg a jelöltjét. A főgondnok késlekedése miatt viszont addig nem történt lépés a borsodi coadjutor curator-választásban.³⁶ Az immár a napi ügyekkel sem foglalkozó Báji végérvényes lemondásáig még négy hónap telt el – 1795 szeptemberéig a főgondnoki tisztséget cselekedni alig tudó ember töltötte be.³⁷

Mindezek tükrében még határozottabb értelmezési keretbe helyezhető az általunk már korábban részletesen bemutatott sárospataki kollégiumi diákzsendülés.³⁸ A páratlan skandalum 1794 tavaszán robbant ki, amiért a kollégium egyik előkelő támogatójának, Kóji Komáromy Lajosnak a panaszára az intézmény elöljárói megkerülték a szokott hivatali rendet, s a diákönkormányzat mellőzésével szolgáltatott igazságot. A – melleleg sokszor engedetlenkedő – fia megverése miatt kifogást emelő Kóji Komáromy befolyását mérlegelve Barczafalvi Szabó Dávid (1752–1828) rector–professzor Báji Patay

32 TIREL A. XXV. 9308.

33 TIREL A. XXV. 9309.

34 TIREL A. XXV. 9310.

35 TIREL A. XXV. 9322.

36 TIREL A. XXV. 9338.

37 TIREL A. XXVI. 9499.

38 UGRAI János: Egy XVIII. századi deákzsendülés nyomában, *Aetas* 18 (2003)/3. 30–43.

József főgondnok tanácsára minden további nélkül leváltotta tisztségéből a magántanítót. Ám az iskolaszék megkerülése, s az új praecceptor illetéktelen kinevezése zendülést váltott ki az ifjak körében. Röpiratokban gúnyolták a rector-t. Tüntetés idéző utcai lármák, verekedések, kődobálások, ablaktörések növelték az események életét, az egyik névtelen gúnyirat életveszélyesen meg is fenyegette Barczafalvit. A főgondnok a felzúdulás hatására mérsékelte a tanító büntetését, a zendüléssel szemben viszont szigorú fellépést követelt meg a rector–professzortól. Barczafalvi azonban – jobbára félelemből – nem mutatkozott keménykezű vezetőnek: nem szolgáltatott információkat Pataynak a vétkekről, s a szuperintendens és a főgondnok ellentétei miatt későn felálló deputatiótól is elnéző vizsgálatot kért. A főgondnok vezette bizottság hiába biztosított jóindulatáról minden együttműködő hallgatót, eredményt nem ért el: kétszeri ülésorozat során sem jutott a röpiratok készítőinek és az utcai rendbontások szervezőinek a nyomára.

Az eredeti konfliktus kiindulópontjául szolgáló, a magántanító által alkalmazott testi fenyegetés nem volt jogszerűtlen, annak kizárólag a mértékét kifogásolták. A rector–professzor és a főgondnok közös reakciója azonban elemi felháborodást váltott ki a hagyományos diákönkormányzatot féltő tanulók körében, akik a felelősségre vonás, a leváltás és az utód kinevezése miatt fékezhetetlenné váltak. Egységes, félelmetes fellépésükkel teljes sikert értek el: megvédték a már korábban is megnyirbálni tervezett, s most a felettesek által alapjaiban megkérdőjelezett kollektív jogaikat. A mindössze egyhetes zendülés felszámolásának nehézségeiben, majd a több mint három hónapig tartó kivizsgálás eredménytelenségében döntő része volt az iskola belső és külső vezetése közötti ellentéteknek. A rector–professzor csak formálisan mutatkozott az eljárók alárendeltjének, de valójában az iskola tulajdonképpeni vezetőjeként egymaga döntött a helyi vizsgálatok késleltetéséről, a felettesei által elrendelt szigorú enyhítéséről. A szuperintendens Szathmári Paksi Ábrahám sem papíron, sem a valóságban nem volt lényeges szereplője az ügynek: viszonylag kevés levelet, információt kapott a történésekről és esetleges javaslatait sem feltétlenül fogadták meg. Báji Patay József főgondnok viszont mindvégig az ügyeket kézben tartó, kérlelhetetlen irányítóként fogalmazta utasításait, ám ehhez képest feltűnően gyakran értek el nála sikert folyamodványaikkal a vétkes diákok képviselői és az iskola professzorai. Tekintélyéhez – vagy remélt tekintélyéhez – képest valódi súlya, az eseményekre való befolyása lényegesen kisebb volt.

Összegzés és továbbgondolás

Egyelőre megelégszünk azzal, hogy bemutattunk egy érdekes jelenséget. Valamilyen oknál fogva a Tiszáninneri Református Egyházkerületben az 1790-es évek nagy részében rendre olyan megoldások születtek különböző személyi és igazgatási hatásköri kérdésekre, amelyek újabb és újabb vitákat, dilemmákat szültek. A tisztségtől már a megválasztása előtt is vonakodó, sokat betegeskedő, nehezen eljáró főgondnokhoz éveken át ragaszkodtak az egyházkerület hívei. Lényegében két teljes éven át aktivitásra alig-alig képes püspök állt a kerület élén, mire határoztak Szathmári Paksi Ábrahám tartós helyettesítéséről. De láthattuk, a szuperintendencia távoli, ungi térségében is idős, beteges esperest választottak a hívek.

Márpedig különös szükség mutatkozott volna az átgondolt, következetes vezetői magatartásra. A borsodi vagy az ungi tractus több megnyilvánulásából is érzékelhettük, hogy súlyos eljárási hibákat ejtettek a különböző egyházigazgatási feladatok teljesítésekor. Olyanokat, amelyek közül nem egyről már a kortársak is kifejezett szándékosságot, adott esetben rosszhiszeműséget vagy meggondolatlanságot feltételeztek. A szervezeti krízis csúcspontja 1794-ben jött el, ekkor alakult ki a legtöbb nehezen megoldható probléma. Közülük mintegy a jéghegy csúcsa a kollégiumi zendülés volt, amelyben a főgondnok és a rector-professzor párosa teljes visszakozásra kényszerült a deáksággal szemben.

A válságot a vezetői állomány teljes cseréje oldotta fel hosszú távon. A még a 60. évét sem betöltött tudós professzor Őri Fülep Gábor szuperintendenssé választása, s különösen a rendkívül agilis Vay József (1750–1821) főgondnoki működése egy csapásra fordulatot eredményezett. Már 1796-ban egészen nagy hatású tantervi és szervezeti–irányítási reformot vezettek be, amely megalapozta a Sárospataki Református Kollégium közel három évtizedes újabb virágkorát. Az egyházkerület életében pedig az 1799. évi új egyházmegegyei beosztás, határmódosítás, majd az annak nyomán bevezetett igazgatási újítások hoztak meghatározó fordulatot. Néhány év alatt olyan léptékváltáson esett át az egyházkerület bürokráciája, amelynek eredményeként sosem állt már elő az előző évtizedhez hasonló súlyos, idült vezetési válság.